

Бекзодбек МУХТАРОВ

Ўзбекистон халқаро ислом академияси
ҳузуридаги Малака ошириш маркази катта
ўқитувчиси abdulbosit.2014@mail.ru

АБУ ЛАЙС САМАРҚАНДИЙНИНГ МОТУРИДИЙЛИК ТАЪЛИМОТИГА ҚЎШГАН ҲИССАСИ

ВКЛАД АБУ ЛАЙСА САМАРҚАНДИ В ДОКТРИНУ МОТУРИДИ

ABU LAYS SAMARKANDI'S CONTRIBUTION TO THE DOCTRINE OF MOTURIDI

Аннотация. Мовароуннаҳр ҳанафий уламоларидан бири аллома Абу Лайс Самарқандий ҳаёти ва илмий фаолияти тадқиқотчилар томонидан кенг тадқиқ этилган. Мазкур тадқиқотларда олимни машҳур фақиҳ ва муфассир сифатида берилган. Ушбу мақолада Абу Лайс Самарқандий илмий фаолиятининг калом илмига оид жиҳатларини тадқиқ этишига алоҳида аҳамият берилган. Самарқандийни ҳанафий-мотуридий олимларидан бири сифатида мотуридия таълимоти ривожига қўшган ҳиссаси очиб берилган.

Калит сўзлар: Самарқандий, фикҳ, калом, ҳанафий-мотуридий, манба, рисола, имон, имон шартлари, тавҳид.

Аннотация. Жизнь и научная деятельность одного из ханафитских ученых Мовароуннахра, ученого Абу Лайса Самарканди, широко изучается исследователями. В этих исследованиях ученый представлен как известный юрист и комментатор. В данной статье особое внимание уделяется изучению аспектов научной деятельности Абу Лайса Самарканди в области теологии. Раскрыт его вклад в развитие мотуридизма как одного из ученых ханафи-мотуриды.

Ключевые слова: Самарканди, фикх, калам, ханафи-мотуриды, источник, трактат, вера, условия веры, монотеизм.

Annotation. The life and scientific activity of one of the Hanafi scholars of Movarounnahr, the scholar Abu Lays Samarkandi, has been widely studied by researchers. In these studies, the scholar is presented as a famous jurist and commentator. This article pays

special attention to the study of the aspects of Abu Lays Samarkandi's scientific activity in theology. His contribution to the development of Moturidism as one of the Hanafi-Moturidi scholars was revealed.

Keywords: *Samarkandi, fiqh, kalam, hanafi-voturidi, source, treatise, faith, conditions of faith, monotheism.*

Абу Лайс куняси билан машхур бўлган Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Хаттоб Самарқандий Тавзий Ҳанафий мовароуннахрлик етук факих ва тафсиру уламоларидан бири бўлган. Ҳанафий фикҳи борасидаги хизматлари учун “Факих” ва ҳанафий-мотуридия таълимоти ривожига қўшган ҳиссаси учун “Имом ал-ҳуда” (“Тўғри йўлга чорловчи имом”) унвонлари билан танилган. Олимнинг туғилган йили борасида турли хил қарашлар мавжуд. Уларда 301/914-310/922 йиллар орасида Самарқандда туғилган, деган фикр устунроқ саналади [1:220]. Олимнинг вафот этган санаси ҳақида ҳам табақот китобларида 383/993, 373/983, 375/985, 376/986, 393/1003 ва 396/1006 йиллар зикр этилган. Тадқиқотларда олимнинг вафот этгани санаси сифатида Дований “Табақот ал-муфассирин” асарида 393/1003 йилнинг жумадул охир ойнинг 11-куни, деб келтирилган маълумотга кўпроқ суянилан.

Самарқандий Мовароуннахрда ислом илмларининг калом, фикҳ, ҳадис, тафсир, луғат ва тарих каби илм соҳалари ривожланган даврда яшади. Абу Лайс Самарқандда туғилиб, ушбу шаҳарда улғайди. Самарқанд фикҳ ва калом мактаби вакиллари билан илм ўрганиб, етук олим бўлиб танилди. У дастлаб отаси Муҳаммад ибн Иброҳим Тавзийдан таълим олади. Ундан сўнг эса замонасининг фақиҳлари Абу Жаъфар Ҳиндувоний, Халил ибн Аҳмад Қози Сажний, Муҳаммад ибн Фазл ва бошқа устозлардан ҳадис, калом ва тафсир илмларидан таҳсил олади [2:76]. Шунингдек, Балх, Бухоро, Бағдод каби шаҳарларга у ердаги уламолардан илм олиш учун сафарлар қилади.

Самарқандий устози Абу Жаъфар Ҳиндувоний орқали ҳанафий фақиҳлари шажарада, Абу Мансур Мотуридий орқали эса ҳанафий-мотуридий вакиллари шажарасида мустаҳкам ўрин эгаллайди. Ушбу икки шажара эса билвосита мазҳаб асосчиси имом Абу Ҳанифага етиб боради.

Кўп йиллик риёзат ва илм йўлидаги заҳматлар натижаси ўлароқ Самарқандий фикҳ,

калом, ваъз, зуҳд ва тафсир борасида машхур олим бўлиб танилди. Шундан сўнг Аллома устоз-шогирдлик анъанасини давом эттириб, умрининг охирига қадар кўплаб талабаларга устозлик қилди. Улар орасида Лукмон ибн Ҳаким Фарғоний, Абу Молик Наъим Хатиб, Муҳаммад ибн Абдурахмон Зубайрий, Абу Саҳл Аҳмад ибн Муҳаммад, Абу Абдуллоҳ Тохир ибн Муҳаммад ибн Аҳмад ибн Наср Ҳаддодий каби етук олимлар етишиб чикди [8:79].

Абу Лайс араб тили билан бир қаторда форс тилини ҳам мукамал билган. Икки тилда кўплаб асарлар таълиф этган. Шунингдек, олим ўзининг “Баҳр ал-улум” тафсирида оятлардаги сўзларнинг луғавий маънолари, жумлаларнинг фалсафий жиҳатларини ҳамда баъзи оятларнинг тиббий фойдаларини ҳам келтириб ўтган.

Самарқандийнинг тафсир, фикҳ, усул ад-дин (калом), тасаввуф (зуҳд ва рақоик) илмларига оид китоблари маълум ва машхур. Жумладан:

Тафсир илмига оид “Баҳр ал-улум” (“Илмлар денгизи”) асари. Ушбу асар “Тафсири Самарқандий”, “Тафсир Аби Лайс Самарқандий” ва “Тафсир ал-Қуръон” номлари билан машхур [9]. Мазкур асарнинг “Баҳр ал-улум” деб номланган замонавий нашрлари 1985-1986 йилларда Бағдодда ва 1993, 1997 йилларда Байрутда амалга оширилган [4,5,6]. Шунингдек, Алоуддин Али Яҳё Самарқандий (ваф. 860/1456 й.) томонидан ҳам “Баҳр ал-улум” номли тафсир ёзилгани маълум.

Фикҳ илмига оид асарлари:

“Хизона ал-фикҳ” (“Фикҳ ҳазиналари”) асари. Бу асарда ҳанафий фикҳига оид масалаларнинг мухтасар таърифи берилган. Унинг 1467 ва 1814 йилда кўчирилган икки қўлёзмаси ЎзР ФА Шарқшунослик институтида сақланади. Асар Салоҳиддин Нохий томонидан тадқиқ этилиб, 1965-1967 йилларда Бағдодда унинг замонавий нашри амалга оширилган.

“Уюн ал-масоил” (“Масалаларнинг қудуқлари”) асари. Бу асарда Самарқандий ҳанафий фикҳига оид назарий масалаларни жамланган. Асарда Абу Ҳанифа ва у кишининг шогирдларидан бошлаб то олим яшаган даврга қадар бўлган вақт оралиғида яшаган ҳанафий уламолари томонидан келтириб ўтилган масалалар зикр этилган. Мазкур асар Абдураззоқ Қодирий томонидан 1960 йилда Ҳайдарободда, Салоҳиддин Нохий томонидан эса 1965-1967

йилларда Бағдодда нашр этилган[2]. Котиб Чалабий мазкур асарга Алоуддин Усмандий томонидан шарҳ ёзилганини таъкидлаган.

“Муқаддима Абу Лайс” (“Абу Лайс муқаддимаси”) асари. Ушбу асар “Муқаддима фи ас-солат” ва “Муқаддима фи ал-фикҳ” каби номлар билан аталади. Ушбу асар намоз ва унга тегишли масалаларни ўзида жамлаган. Баъзи ақидавий масалалар ҳам баён этилган. Асарга кейинги аср ҳанафий уламолари томонидан бир нечта шарҳ ва изоҳлар ёзилган. Жумладан, Ҳасан Тулунийнинг “Шарҳ муқаддима Аби Лайс фи ал-фикҳ”, Муслихуддин ибн Мустафо ибн Айдоғмушнинг “ат-Тавзиҳ аъла муқаддима ас-солат ли Аби Лайс ас-Самарқандий” номли шарҳлари, Тожиддин ибн Арабшоҳ томонидан амалга оширилган назмий баёни мавжуд. Асар 1962 йилда Варшавада Ананияс Зажазковский томонидан, 1987 йилда Измирда Режеб Топарли томонидан нашр этилган.

“Ан-Навозил” (“Нозил бўлганлар”) асари. Унинг “ал-Фатово”, “ан-Навозил мин ал-фатово”, “Фатово ан-навозил” ва “Мухтарат ан-навозил” каби номлар билан ҳам аталгани маълум. Бу асар фатволар ҳақидаги китоб бўлиб, Мовароуннаҳрда фатво жанрида ёзилган илк манбалардан бири саналади. Кейинги аср олимлари ушбу асар асосида ўз фатво тўпламларини ёзишган. 1936 йилда Ҳайдарободда асарнинг араб тилидаги замонавий нашри амалга оширилган.

“Таъсис ан-назоир ал-фикҳийя” (“Фикҳ намуналарини таъсис этиш”) асари. Ушбу асар ҳам олимнинг ҳанафий фуруъ ал-фикҳ илмига оид асарларидан бири ҳисобланади.

“Ал-Мабсут” (“Батафсил баён этилган”) асари. Фуруъ ал-фикҳ илмига оид китоб. Ҳанафий фикҳи тарихида 9 та “Мабсут” номли асарлар ёзилган. Жумладан, Имом Сарахсий, Шамсул аимма Ҳалвоний, Ҳохарзода Бухорий, Фахрулслом Паздавий, Носируддин Самарқандий каби фақиҳларнинг шу номдаги китоблари маълум.

“Ан-Наводир ал-муқайяда” (“Қайдланган ажиб нарсалар”) асари. Самарқандий мазкур асарида ҳанафий фикҳига оид нодир масалаларни жамлаган.

“Шарҳ ал-жомеъ ал-кабир” (“Катта тўплам шарҳи”) ва “Шарҳ ал-жомеъ ас-сағир” (“Кичик тўплам шарҳи”) асарлари. Ҳанафий мазҳаби асосчиларидан бири имом Муҳаммад ибн Ҳасан

Шайбонийнинг “ал-Жомеъ ал-кабир” ва “ал-Жомеъ ас-сағир” асарларига ёзилган шарҳ.

“Муқаддима фи баён ал-кабоир вас-сағоир” (“Катта ва кичик амаллар баёни ҳақида муқаддима”) асари. Тақабот китобларида Самарқандийнинг шу номда китоби мавжудлиги келтириб ўтилган.

“Фатово Аби Лайс” (“Абу Лайс фатволари”) асари. Олим ушбу асарида ҳанафий фикҳига оид фатволарни жамлаган.

“Мухталиф ар-ривоя” (“Ривоятлардаги қарама-қаршиликлар”) асари. Мазкур асар мужтаҳидлар орасида мавжуд фарқли фикҳий қонун-қоидалар ва ихтилофли масалаларни ўзида жамлаган. Ушбу асар хилоф илмига оид мўътабар манба бўлиб, Нажмуддин Насафийнинг “ал-Манзума” асари мазкур асарнинг шарҳи саналади. “Мухталиф ар-ривоя” асари Абдурахмон ибн Муборак Фараж томонидан 2005 йил Ар-Риёзда нашр этилган [3].

Тасаввуф илмига оид асарлари:

“Танбеҳ ал-ғофилин” (“Ғофилларга огоҳлантириш”) асари. Мазкур асар 94 бобдан иборат бўлиб, унда Пайғамбаримиз Муҳаммад (с.а.в.)нинг сўзлари ҳамда салафи солиҳларнинг ваъз-насихатлари жамланган. Китобда ақида, ибодат, одоб-ахлоқ, Қуръон ва рамазон ойининг фазилати, ота-онанинг ўз болалари олдидаги ҳуқуқ ва мажбуриятлари, боланинг ўз ота-онаси олдидаги мажбуриятлари, шароб ичишдан, ёлғон сўзлашдан, ҳасад қилишдан қайтариш, етимларга хайру саховат, раҳм-шафқатли бўлиш, касбнинг фазилатлари, ҳалол меҳнат қилиш каби боблар ёритилган. “Танбеҳ ал-ғофилин”нинг Бухоро амири Ҳайдар (1800–1826) топшириғи билан 1873 йил кўчирилган қўлёзмалари ЎзР ФА Шарқшунослик институтида сақланади. Асар 1886, 1189, 1892, 1894, 1897, 1901 йилларда Қоҳирада, 1869 йилда Калкуттада, 1887 йилда Бомбейда, 1983 йилда Байрутда, 1985 йилда эса Дамашқда қайта-қайта нашр этилган. Шунингдек, Ўзбекистонда асар бир неча марта ўзбек тилида нашр этилган.

“Бўстон ал-орифин” (“Орифлар бўстони”) асари. Бу китоб ахлоқ ва тарбияга оид муҳим манба бўлиб, унда таълим-тарбияга оид кўп ривоятлар, тарихий воқеалар, ҳикоялар ва ҳадислар келтирилган. Асар 159 бобдан иборат бўлиб, унда илм ўрганиш, салом бериш, овқатланиш одоби, ичимликлар, табобат, илм ва

адаб фазилятлари каби боблар мавжуд. Мазкур китоб ҳам бир неча марта араб тилида нашр этилган. Жумладан, 1868 йилда Калькуттада, 1869, 1872, 1879 йилларда Истанбулда, 1872 йилда Булакда, 1985 йилда Дамашқда асарнинг араб тилидаги замонавий нашри амалга оширилган. Шунингдек, юртимизда ҳам асарнинг ўзбек тилидаги нашри амалга оширилиб, кенг жамоатчиликка етиб борган.

“Қуррот ал-уъюн ва мифроҳ ал-қалб ал-махзун” (“Кўзларнинг қувончи ва махзун қалбнинг шодлиги”) асари. Мазкур асар Шаъронийнинг “Китоб мухтасар ат-тазкира” (“Қисқа тазкира ҳақида китоб”) асарига ҳошия тарзда ёзилган [10:544-545].

Усул ад-дин (калом) илмига оид асарлари:

“Баён ақида ал-усул” (“Асосий ақида баёни”) асари. Самарқандий ушбу асари калом илмига оид бўлиб, у яна “Усул ад-дин” (“Диннинг асоси”) номи билан ҳам машҳур. Бунга калом илми мазкур даврда “усул ад-дин” номи билан номлангани ҳам сабаб бўлган. Мазкур асар Индонезия, Малайзия ва Африка минтақасида аҳли сунна вал жамоа ақидасини жамлаган манба сифатида кенг ёйилган. Асар ҳақидаги маълумотларни А.В.Жуйнболл 1881 йилда Лейденда чоп этган рисоласида айтиб ўтади.

“Асрор ал-ваҳий” (“Ваҳийнинг сир-асрорлари”) асари.

“Рисола фи ал-маърифа ва иймон” (“Иймон ва маърифат (Аллоҳни таниш) ҳақида рисола”) асари.

“Рисола фи ал-ҳикам” (“Ҳикматлар ҳақида рисола”) асари.

“Қувват ан-нафс фи маърифа ал-аркон ал-хомс” (“Беш арконни билишда нафснинг қуввати”) асари [11:563,568].

“Шарҳ ал-фикҳ ал-акбар” (“Катта фикҳнинг шарҳи”) асари. Мазкур асар Абу Ҳанифанинг “ал-Фикҳ ал-акбар” асарига ёзилган шарҳ хисобланади. Баъзи манбаларда “Шарҳ ал-фикҳ ал-абсат” номи билан ҳам зикр этилган. Бунга Абу Ҳанифанинг шогирди Абу Мутиъ Балхий устозининг китобини шу номда зикр этгани сабаб бўлган. “Шарҳ ал-фикҳ ал-акбар”да мотуридий мактаби вакиллари оид жумлалар учрасада, тадқиқотчи Ханс Даибер уни Абу Лайс Самарқандий қаламига мансуб эканлигини таъкидлаган.

“Уқубат аҳл ал-кабоир” (“Ғуноҳи кабира аҳлининг оқибатлари”) асари. Абу Лайс

Самарқандийга нисбат берилган мазкур асар Мустафо Абдулкарим Ато томонидан 1983 йил Байрутда ва 1989 йил Бағдодда нашр этилган.

Юқорида зикр этилган асарлар сони ва мавзуларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Абу Лайс Самарқандий ўз даврининг ислом илмларида етук олимларидан бири бўлган. Олим қайси соҳада фаолият олиб бормасин, унинг қарашлари ва соҳага оид китоблари мазкур соҳа ривожига улкан ҳисса қўшган. Хусусан, фикҳ илми борасида олим ҳанафий фақиҳлар табақасининг “Мужтаҳид ал-масоил” (“Масалалардаги мужтаҳид”)лар табақасига мансуб бўлиб, ўз даврининг ижтимоий-диний ҳаётида мавжуд масалаларга ечим топа билган. Ҳанафий фикҳига оид мухтасар китоб таълим этиш системасига асос солган, ҳилоф илми ва ундаги масалаларни баён этишда биринчилардан бўлиб асар таълиф этган. Шунингдек, мазҳаббошиларнинг ижтиҳодлари ва кейинги аср фақиҳларининг қарашларини бир соҳага жамлаган матн ёзиш услубини ҳанафий фақиҳлари орасида биринчи бўлиб ўзининг “ан-Навозил” асари орқали бошлаб берган.

Абу Лайс Самарқандийнинг калом илмидаги қарашлари Абу Ҳанифа ва унинг шогирдларининг ҳанафий ақидаси борасидаги таълимотларини давом эттирган ҳамда мотуридийлик таълимоти вакиллариининг фикрлари билан ҳамоҳанг бўлган. Олимнинг калом илмига оид мероси ва уларда баён этилган масалалар моҳияти бунга яққол мисол бўлади.

Жумладан, Самарқандийнинг “Баён ақида ал-усул” (“Асосий ақида баёни”) асари бизгача етиб келган бўлиб, мазкур асарда ҳанафий-мотуридий ақидаси очиқ берилган. Ушбу асар кичик рисола кўринишида бўлиб, унинг муаллифи борасида турли хил қарашлар мавжуд. Жумладан, Броккелман, Счачт ва Фуат Сезгин каби тадқиқотчилар рисола Абу Лайс Самарқандий қаламига мансуб деб, айтсалар, В.Жуйнболл ва Ф.Кернлар Лондондаги Британия музейида (№ 871 рақам остида) сақланаётган қўлёзма нусхасида рисола муаллифи Муҳаммад Самарқандий деб келтирилганини таъкидлайдилар. Шунга қарамадан, бошқа кўплаб кутубхоналардаги нусхаларида рисола Абу Лайс Самарқандий томонидан айтилиб, ёзилгани келтирилган. Ушбу рисола қўлёзмаларида “Рисола усул ад-дин”, “Ақида ал-усул” ва “Ақида” номлари билан зикр этилган.

Мазкур асар ўн олти масалани ўз ичига олиб, унда имоннинг еттита шarti ва у билан боғлиқ масалалар савол-жавоб тарзида баён этилган кичик рисола саналади. Рисола “Шайх, имом, ажал, зоҳид Абу Лайс Муҳаммад ибн Абу Наср Иброҳим Самарқандий айтади: Сендан “Имон нима?” деб сўраса”, - сўзлари билан бошланади [7:1b]. Ундан сўнг Аллоҳга имон келтириш борасидаги масала келтирилиб, унда Аллоҳнинг “Воҳид”, “Фард”, “Самиъ”, “Басир”, “Холлақ” каби сифатлари баён этилган. Кейинги масалада фаришталарга имон келтириш ҳақида сўз боради. Унда фаришталарнинг мартабалари, фаришталарнинг сақловчи, қўриқловчи, ёзиб боровчи, ваҳий олиб келувчи каби турлари зикр этилиб, улар Аллоҳ таолонинг хос махлуқотлари эканлиги, еб-ичиш ва шахватдан холи, Аллоҳнинг зикри ва буйруқларини адо этиш билан машғул бўлиши айтилади. Уларга муҳаббатли бўлиш имон шартларидан бири бўлиб, баъзиларига имон келтириб, баъзиларини инкор этиш куфр саналиши таъкидланади.

Кейинги масала илоҳий китобларга имон келтиришга бағишланган. Унда Аллоҳ таоло ўз бандаларидан танлаган кишилари, яъни набийларига китоб нозил қилгани, уларда ҳеч қандай шак ва ноқизлик йўқлиги, Аллоҳнинг каломи эса қадим ва махлуқ эмаслиги ҳақидаги фикрлар келтириб ўтилган. Ким агар китобга ёки унинг бирор ояти ё сўзига шак келтирса, натижаси куфрга олиб келишидан огоҳлантирилган.

Самарқандий Аллоҳ таоло томонидан юборилган китоблар сони ҳақида тўхталиб, набийларга 104 китоб нозил қилингани, улардан 100 таси саҳифалардан иборат эканлигини айтади. Мавзу давомида Шис алайҳиссаломга 50 саҳифа, Идрис алайҳиссаломга 30 саҳифа, Иброҳим алайҳиссаломга 10 саҳифа, Мусо алайҳиссаломга 10 саҳифа, Таврот китобини Мусо алайҳиссаломга, Инжилни Исо алайҳиссаломга, Забурни Довуд алайҳиссаломга ҳамда Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васалламга Қуръонни нозил этилганини зикр этади [7:1b-2a].

Навбатдаги масала набийларга имон келтириш масаласи бўлиб, унда пайғамларнинг биринчиси Одам алайҳиссалом, охиргиси Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам экани, барча набийлар Аллоҳ таоло томонидан танланган, маълум бир ишларга амр қилинган,

ягона Аллоҳга имон келтиришга чақирилгани, уларнинг ҳаммалари катта-кичик гуноҳлардан маъсум эканлиги, уларга муҳаббатли бўлиш имон шартларидан бири бўлиб, улардан баъзиларини ёки бирортасини инкор этиш куфр эканлиги каби масалалар батафсил баён этилган.

Самарқандий кейинги масалада Одам, Нух, Мусо, Иброҳим, Исо ва Муҳаммад алайҳиссаломлар янги шариат билан келгани ҳамда Муҳаммад соллаллоҳу алайҳи васаллам олиб келган шариат аҳкомлари қолган барча шариатларни бекор қилишини таъкидлайди.

Набийларнинг сони навбатдаги масалада баён этилиб, у ҳақида: “Бизнинг наздимизда уларнинг адади 124 мингга ташкил этади”, - дейилган. Кейинги масалада эса 300 та набий ва 13 та расул юборилганлиги таъкидланган. “Биз учун уларни исмларини билиш ёки билмаслик шарт қилинганми?” деган саволга, Аллоҳ таолонинг **“Улардан кимнингдир қиссасини сенга айтдик ва улардан кимнингдир қиссасини сенга айтмадик”** (Ғофир сураси, 78-оят) сўзига мувофиқ Қуръони карим ва ҳадиси шарифда исмлари зикр этилган набийларни билиш ва исмлари зикр этилмаганлари билан машғул бўлмаслик лозимлиги баён этилган [7:2a].

Навбатдаги масала Қиёмат ва охират кунига имон келтириш ҳақидаги савол билан бошланади. Унинг жавоби эса Самарқандий: “Аллоҳ таоло қиёмат кунда жаннат ёки жаҳаннамдагилардан ташқари барча махлуқотларни халок қилади. Сўнггра бандаларнинг амалларини ҳисоб қилиш учун уларни қайта тирилтириб, бир жойга жамлайди. Улар адолат билан ҳисоб-китоб қилиниб, икки тоифага ажратилади. Мўминлар жаннатга кириб, у ерда абадий қоладилар. Кофирлар эса жаҳаннамга кириб, у ерда абадий қолади. Ким агар қиёмат қоим бўлиши ва у кунда содир бўладиган нарсалар ҳақида шак келтирса, куфр бўлади”, - дея таъкидлайди.

Қадарга имон келтириш қандай бўлади? деган саволга кейинги масалада жавоб берилган. Унда олим: “Аллоҳ махлуқотларни яратиб, уларни тўғри йўга йўллаган. Тақиқларни тарқ этишга буюрган. Лавҳ ва қаламни яратиб, иккисига бандаларнинг амалларини ёзишни амр этган. Банданинг итоати Аллоҳ таолонинг азалий ризоси билан бўлади. Банданинг исёни

(итоатсизлиги) эса Аллоҳнинг қазоси ва қудрати билан юзага келади. Аммо унда Аллоҳнинг ризоси бўлмайди”, - деб айтади [7:2b].

Кейинги масалада имонни жузъларга бўлиниши ёки бўлинмаслиги муҳокама этилади. Унда имон Аллоҳнинг ва инсонларнинг наздида жузъларга бўлинмаслиги, инсон қалб, рух ва жасаддан иборат бўлгани каби имон ҳам бўлинмас нарса экани келтирилган.

Навбатдаги масала ҳам имон борасида бўлиб, унда имоннинг асли нима эканлиги ҳақида сўз боради. Имоннинг асли ҳақида Самарқандий: “Имон тавҳид (Аллоҳнинг ягоналиги)дан иборатдир”, - деб таъкидлайди.

15-масалада намоз, рўза, закот, фаришталарга, китобларга, расулларга, яхши ва ёмон қадарга, улардан бошқа буйруқ ва қайтариқларга муҳаббат қилиш ҳам имон саналадими? деган саволга олим “Имон бу тавҳид бўлиб, ундан бошқалари имоннинг шартлари ҳисобланади”, - деб жавоб берган [7:3a].

Асардаги охирги масала ҳам имон ҳақида бўлиб, унда имон махлук ёки махлук эмаслиги борасидаги қарашлар баён этилган.

Абу Лайс Самарқандий “Имон ҳидоят, тасдиқ ва икродан иборат. Ҳидоят махлук эмас. Аммо икродан тасдиқ (бандаларнинг феъли билан содир бўлгани учун) махлук бўлади. Аллоҳ таоло “Холбуки, сизни ҳам, қилган нарсаларингизни ҳам Аллоҳ яратган-ку?!” (Соффот сураси, 96-ояти) деган”, - дея таъкидлайди.

Юқорида келтирилган масалалардан аён бўладики, Абу Лайс Самарқандий мазкур рисоласида ҳанафий-мотуридий ақидасининг асоси бўлган имон ва унинг шартларини батафсил баён этган. Ундаги мавжуд масалалар нафақат ўз даври учун, балки кейинги асрларда юзага келган нотўғри қарашларни батараф этиш, инсонларни тўғри эътиқодини саломат сақлаш ҳамда мусулмонларни турли ақидавий тоифаларга бўлинишдан ҳимоя қилишда муҳим аҳамият касб этган. Шу сабабли ҳам олимга “Имом ал-ҳуда” – “Тўғри қўлга чорловчи” унвони берилган.

Самарқандий ҳаёти ва илмий фаолияти борасидаги тадқиқотларнинг аксариди олим фақиҳ сифатида тилга олинган. Аммо юқорида зикр этилган маълумотлардан маълум бўладики,

Абу Лайс Самарқандийнинг “Баён ақида ал-усул” асари қўлёзмаси.

Абу Лайс Самарқандий нафақат ҳанафий фақиҳи, шу билан бирга ҳанафий-мотуридий таълимотининг мутакаллим олими бўлган. Олимнинг фикҳ борасида ёзган асарлари Мовароуннаҳр ҳанафий фикҳ илми ривожига улкан ҳисса қўшган бўлса, унинг калом илмига оид маънавий мероси мотуридийлик таълимоти ривожига муҳим ўрин тутиб, аҳли сунна ақидасини мустаҳкамлаш ва инсонларни тўғри эътиқодда бўлишларини таъминлаган.

АДАБИЁТЛАР

1. Абдулҳай Лакнавий. Ал-Фавоид ал-баҳийя фи тарожим ал-ҳанафийя. – Қоҳира: Дор ал-кутуб ал-исломийя, 1896. – Ж 1. – 262 б.
2. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Уъюн ал-масоил фи фуруъ ал-ҳанафийя. (Муҳаммад Нохий таҳқиқи остида). – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, 1998. – 229 б.
3. Абу Лайс Самарқандий. Мухлатиф ар-ривоя. (Абдурахмон ибн Муборак Фараҳ таҳқиқи остида). – Ар-Риёз: Мактаба ар-рушд, 2005. – 2221 б.
4. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Тафсири Самарқандий (Баҳр ал-улум). (Закариё Абдулмажид Нутий ва бошқалар таҳқиқи остида). – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, 1993. – Ж 1. – 600 б.
5. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Тафсири Самарқандий (Баҳр ал-улум). (Закариё Абдулмажид Нутий ва бошқалар таҳқиқи остида). – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, 1993. – Ж 2. – 552 б.
6. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Тафсири Самарқандий (Баҳр ал-улум). (Закариё Абдулмажид Нутий ва бошқалар таҳқиқи остида). – Байрут: Дор ал-кутуб ал-илмийя, 1993. – Ж 3. – 536 б.
7. Абу Лайс Наср ибн Муҳаммад ибн Иброҳим Самарқандий. Рисола усул ад-дин. Лондон: Британия музейи. Қўлёзма. №. 871. – В. 1б-3а.
8. Абулфидо Зайнуддин Қосим ибн Қутлубуғо Судуний. Тож ат-тарожим. – Байрут: Дор ал-калам, 1992. – 568 б.
9. Aydar, Hidayet. “Ebu'l-Leys Tefsiri Tercümesi Mukaddimesi: İstiâze Kısımının Değerlendirilmesi”. Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 5/2 (2018): 167-193.
10. Мухйиддин Ибн Муҳаммад Абдулқодир Ҳанафий. Жавохир ал-музийя фи табақот ал-ҳанафийя. – Ар-Риёз: Дор ал-улум, 1993. – Ж 3. – 686 б.
11. Ҳожи Халифа Мустафо бин Абдуллоҳ. Кашф аз-зунун ан асомиа ал-кутуб вал фунун. – Байрут, Ливан: Дор ихё ат-турос ал-арабий, 2008. – Ж 2. – 559 б.